

Dariusz Piechota

ORCID: 0000-0002-7943-384X

Uniwersytet w Białymstoku

Magnetowid i walkman jako przedmioty nostalgiczne w najnowszej literaturze polskiej

Słowa kluczowe: kasetta, wideo, walkman, nostalgia

Keywords: cassette, video, walkman, nostalgia

Współczesna kultura popularna została zdominowana przez przedmioty nostalgiczne, odsyłające czytelnika, widza czy słuchacza do lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych minionego stulecia¹. Tęsknota za światem analogowym, w którym przedmioty były świadkami przeszłości², jest zjawiskiem powszechnym, gdyż otaczający nas świat ulega nieustannym transformacjom, wiele produktów zniknęło z rynku, inne zaś utraciły swoją materialność. Wraz z rewolucją cyfrową oraz osiągnięciem przez Internet naprawdę globalnego zasięgu nasza egzystencja diametralnie się zmieniła, a natychmiastowy przepływ informacji zmusza nas do nieustannej selekcji faktów oraz weryfikacji fake newsów. Świat wirtualny zmodyfikował nasz sposób komunikowania się, słuchania muzyki czy oglądania filmów. Kasety magnetofonowe czy VHS utraciły fizyczny wymiar i zostały zastąpione przez strumień danych, do których mamy bezpośredni dostęp. Nostalgia za minioną epoką, wciąż obecną w literaturze czy muzyce popularnej, jest skutecznym narzędziem rozpaczliwego poszukiwania rzeczy trwałych, których człowiek nie odnajduje w otaczającym go świecie³. Współczesne pokolenie

¹ Por. P. Czaplński, *Wniosłe tęsknoty. Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Kraków 2001, s. 16.

² *Ibidem*, s. 213–214.

³ *Ibidem*, s. 112. Marcin Napiórkowski zwrócił uwagę, iż nasza egzystencja coraz częściej przenosi się w świat wirtualny, przez co „chętniej fantazjujemy o utraconej materialności”; zob. *idem, Kod kapitalizmu. Jak „Gwiezdne wojny”, Coca-Cola i Leo Messi kierują twoim życiem*, Warszawa 2019, s. 114.

ogarnięte „globalną gorączką pamięci”⁴ poszukuje sensu w przeszłości, o czym świadczą rosnąca popularność płyt winylowych oraz renesans papierowych magazynów czy kaset. Fascynacja dawnymi nośnikami to przede wszystkim forma protestu przeciwko dynamicznemu postępowi technologicznemu⁵. Kolekcjonowanie starych przedmiotów stało się domeną pokolenia dorastającego w świecie analogowym i podświadomie wiąże się z potrzebą mitologizacji oraz archiwizacji muzyki oraz filmów własnej młodości⁶.

Wielu współczesnych trzydziestoletnich pisarzy — między innymi Anna Cieplak (ur. 1988), Maciej Marcisz (ur. 1988), Rafał Cichowski (ur. 1984) — powraca w swoich powieściach do okresu dzieciństwa, podświadomie tęskniąc za utraconym czasem oraz miejscem. Powroty do przeszłości dokonują się za pośrednictwem przywoływanych tytułów filmów i seriali, ulubionych piosenkarzy, aktorów czy sportowców. Przeszłość zostaje zapisana w przedmiotach. Często są to produkty nieobecnych marek, które przed rokiem 1989 pełniły funkcję obiektu uwielbienia i znaku statusu⁷. Wspomnijmy choćby epizod z powieści *Znaki szczególne* (2014) Pauliny Wilk, w której to bohaterka zbiera puszkę po piwie, coca-coli oraz pepsi, będące „pierwszymi talizmanami kapitalizmu”⁸. Szczególną popularnością cieszyły się przedmioty trudno dostępne na rynku ze względu na niski nakład, jak na przykład egzemplarze niemieckiego czasopisma „Bravo”. Nie ulega wątpliwości, iż dla pokolenia współczesnych trzydziesto- i czterdziestolatków najważniejszymi nośnikami epoki analogowej stały się walkman oraz magnetowid. Obiekty te łączy przede wszystkim status importowanych dóbr konsumpcyjnych powiązanych z rozrywką.

Pierwszy walkman pojawił się na rynku w 1979 roku w Japonii⁹. Przedstawiciele firmy Sony zaprosili dziennikarzy do tokijskiego parku, gdzie każdy z nich otrzymał przenośny odtwarzacz muzyki. Sreżentowano go celebrytom, którzy chętnie pojawiali się w magazynach ze słuchawkami w uszach, a kampania promocyjna okazała się sukcesem. Nowe urządzenie pokazywano w teledyskach, filmach oraz magazynach. Zgodnie z obowiązującymi trendami w modzie należało go nosić w widocznym miejscu, najczęściej zaczepiony przy pasku u spodni.

Walkman zapoczątkował socjologiczną rewolucję¹⁰. Stał się nie tylko symbolem nowoczesności, buntu oraz młodzieżowego stylu życia, ale przede wszystkim

⁴ P. Czaplński, *op. cit.*, s. 204.

⁵ S. Reynolds, *Retromania. Jak popkultura żywi się własną przeszłością*, przeł. F. Łobodziński, Warszawa 2018, s. 447.

⁶ *Ibidem*, s. 77.

⁷ *Ibidem*, s. 135–136.

⁸ P. Wilk, *Znaki szczególne*, Kraków 2014, s. 33. W dalszej części artykułu w nawiasie podaję symbol książki oraz numer strony, z której pochodzi cytata.

⁹ Słowo „walkman” pojawiło się we francuskim czasopiśmie „Le Petit Larousse” w 1981 roku, a w 1986 roku wpisano je do słynnego Oksfordzkiego słownika języka angielskiego; zob. M. Minta, *Gadżet muzealny*, „Wprost” 2010, nr 45, s. 72–73.

¹⁰ S. Reynolds, *op. cit.*, s. 447.

umożliwił intymne obcowanie z muzyką. Przywołajmy choćby epizod z powieści *Taśmy rodzinne* (2019) Macieja Marcisza, w którym to Jan Małys, znudzony rutynową egzystencją, w drodze do pracy słucha na walkmanie utworów Terence Trent D'Arby, Motorhead i Kiss¹¹.

Przenośny odtwarzacz kasetowy rządził niepodzielnie przez całe lata osiemdziesiąte XX wieku, mimo że w 1984 roku firma Sony wprowadziła na rynek discmana¹², który był droższy, lecz mniej odporny na wstrząsy. Właściciele walkmanów bez większych przeszkód mogli wymieniać się tańszymi kasetami dostępnymi na rynku. Na marginesie mówiąc, w 1987 roku w Warszawskich Zakładach Radiowych im. Marcina Kasprzaka wyprodukowano kajtka, polski odpowiednik japońskiego pierwowzoru¹³. Wraz z pojawieniem się na rynku sieci sklepów Pe-weks stopniowo zaczęły pogłębiać się różnice w statusie majątkowym Polaków, czego widocznym dowodem była fascynacja zachodnimi markami produktów (szczególnie wśród dzieci dorastających na podwórku) (ZS, 50). Jak pisze Marcin Napiórkowski:

Kult marek, rozpoznawanie ich i pogarda dla podróbek są jedną z pierwszych rzeczy, których uczy nas nowoczesny kapitalizm. Podsuwane przez niego wyobrażenia jednoczą grupy społeczne i wykluczają z nich tych, których nie stać na zakup plemiennych totemów. W istotny sposób określają też przestrzeń pozostawioną dla wyobraźni i samodzielności. Co zatem czują koleżanki z klasy, które nie mogą sobie pozwolić ani na vansy, ani na conversy?¹⁴

Poglądy wspomnianego badacza korespondują z refleksjami autorki *Znaków szczególnych* na temat zmian obyczajowych zachodzących na początku lat dziewięćdziesiątych. Pozornie nieistotne przedmioty, jak walkman firmy Sony, oryginalne ubrania czy markowe buty sportowe, przyczyniają się nie tylko do wykluczania osób mniej zamożnych, ale również potęgują w nich uczucie obywatela drugiej kategorii. Opozycja bogaty–biedny szczególnie dotkliwa wydaje się w relacjach rodzinnych. Przywołajmy choćby epizod z powieści Marcisza, w którym to zamożna rodzina Małysów odwiedza kuzynów z Podlasia: „Wysiadając z samochodu, Marcin poczuł zadowolenie. Przejrzał się w szybie. Miał na sobie nowy sweterek Calvina Kleina i koszulę Wranglera, a do tego ulubione czarne sztruktosowe spodnie i błyszczące nowością kolorowe Adidasy” (TR, 249). Markowe ubrania stają się symbolem statusu społecznego, zwiększają również dystans w relacjach z kuzynami noszącymi chińskie podróbki.

Oprócz walkmanów zmieniających sposób odbioru muzyki kluczową rolę w życiu Polaków odegrało pojawienie się video oraz kaset VHS, które na począt-

¹¹ M. Marcisz, *Taśmy rodzinne*, Warszawa 2019, s. 133. W dalszej części artykułu w nawiasie podaję symbol książki oraz numer strony, z której pochodzi cytat.

¹² M. Minta, *op. cit.*, s. 73.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ M. Napiórkowski, *op. cit.*, s. 141.

ku lat osiemdziesiątych XX wieku zapoczątkowało kulturową rewolucję¹⁵. Patryk Zakrzewski zwrócił uwagę na symboliczne znaczenie skrótu VHS (*Video Home System*): V nasuwało skojarzenia z amerykańskimi aktorami występującymi w filmach akcji (jak Van Damme, Val Kilmer); H kojarzono z wytwórniami kreskówek Hanna-Barbera oraz popularnym gatunkiem filmowym, jakim jest horror; z kolei S, najbardziej pojemne, przywoływało takie gatunki, jak: sensacja, science fiction czy *soft porno*. Co więcej, nazwiska najpopularniejszych aktorów obecnych w masowej wyobraźni zaczynały się od litery S (Arnold Schwarzenegger, Sylvester Stallone, Patrick Swayze)¹⁶. Dzięki upowszechnieniu kina domowego Polacy rozpoczęli nadrabianie zaległości w światowej popkulturze. Popularnością zaczęły cieszyć się maratony filmowe, organizowane półlegalnie między innymi przez centra osiedlowe, podczas których wyświetlano kreskówki dla dzieci, film akcji, a na koniec film porno¹⁷. Dodajmy, iż emitowano również obrazy, które ze względów obyczajowych czy politycznych były objęte cenzurą (na przykład *Przesłuchanie* Ryszarda Bugajskiego czy *Emmanuelle* Justa Jaeckina)¹⁸. Na początku lat osiemdziesiątych XX wieku magnetowid był przedmiotem egzotycznym i pochodził z przemytu, co wynikało między innymi z jego zawrotnej ceny. Koszt zakupu w Pewexie przekraczał średnie roczne zarobki¹⁹. Przykładowo w 1986 roku czysta kasetka VHS kosztowała 6 dolarów, a butelka dobrej wódki 1 dolara²⁰.

Kasety VHS przywożone z Zachodu były typowymi prezentami. Często przemycano filmy pornograficzne, które przełamwały tabu, jakim był seks na ekranie²¹. Rosnąca fascynacja erotyką w latach osiemdziesiątych, wcześniej niedostępną dla polskiego widza, przyczyniła się do zjawiska masowego kopiowania tego typu obrazów. Wątek ten pojawia się w *Niebie 1989* (2019) Marcina Teodorczyka. Pewnego dnia Romek, bohater powieści, przynosi do domu telewizor oraz magnetowid. Jego żona: „Rozpromieniła się w środku cała, bo czuła się dumna, że w jej domu takie cuda amerykańskie zagościły, ale przed Romkiem udawała roztropną”²². Małżeństwo decyduje się obejrzeć film pornograficzny:

Włączyli wideo. Kaśka była tak przejęta, że siedziała jak trusia. Romek zrobił się cały czerwony na ryju, Kaśka go tak napalonego nie widziała nigdy, a jeszcze się nic nie zaczęło.

¹⁵ P. Zakrzewski, *Seks, karate i kasety wideo*, culture.pl, <https://bit.ly/2TIGaVa> (dostęp: 1.12.2019).

¹⁶ Por. *ibidem*.

¹⁷ P. Wasiak, „Zwoje mięśni monstrowych rozmiarów i dużo nagiego ciała”. *Kultura popularna, nowe technologie medialne i legitymizacja socjalistycznego projektu kulturowego*, „Kultura Popularna” 2014, nr 2 (40), s. 70.

¹⁸ G. Fortuna, *Rynek wideo w Polsce*, „Images” 2013, nr 22, s. 28.

¹⁹ M. Filiciak, *Jak się żyło w epoce magnetowidów?*, „Polityka”, <https://bit.ly/2UUKb8K> (dostęp: 29.12.2019).

²⁰ G. Fortuna, *op. cit.*, s. 30.

²¹ P. Zakrzewski, *op. cit.*

²² M. Teodorczyk, *Niebo 1989*, Warszawa 2019, s. 38. W dalszej części artykułu w nawiasie podaję symbol książki oraz numer strony, z której pochodzi cytat.

Pierwsza scena. Stół bilardowy. Zielone sukno. Blondwłosa Jackie grała w bilarda, wypinając się coraz bardziej przy każdym uderzeniu w kule. Zdejmowała ubrania po każdym nietrafieniu, zerkając ulotnie w stronę adoratora. Obok niej facet tak przystojny, opalony, z małym wąsikiem, że Kaśka poczuła mrowienie w całym ciele. (N, 39–40)

Wspólne oglądanie filmu klasy B zmienia styl życia bohaterów, którzy rozpoczynają nowe życie erotyczne. Dla Kaśki „Murzynka [występująca w filmie — D.P.] była jednak zbyt dużą konkurencją. Sama była jej ciekawa, nigdy nie widziała na własne oczy, a co dopiero jej chłop. Bała się, że Romek wsiąknie na amen, bo gdzie jej do Murzynki” (N, 41). Mężczyzna szybko uzależnił się od filmów pornograficznych, które regularnie wymieniał w Świebodzinie (N, 88). Wraz z naruszeniem tabu: „Komuna padła definitywnie. Do Nieba zawitała Ameryka” (N, 42). Dodajmy, iż zainteresowanie erotyką przyczyniło się także do bestsellerowej sprzedaży magazynu „Playboy”, którego pierwszy numer, wydany w grudniu 1992 roku, osiągnął nakład 100 tysięcy egzemplarzy²³.

Na początku lat osiemdziesiątych zachodnie filmy wideo stały się obiektem krytyki w socjalistycznej Polsce²⁴. Państwowe instytucje kulturalne były zgodne, iż hollywoodzkie filmy akcji oraz erotyki to największe zagrożenie dla tożsamości kulturowej, gdyż promowały treści charakterystyczne dla kultury niskiej (dominującej w zachodnich produkcjach)²⁵. Znamienne jest, że ludzkie ciało od zawsze było problematyczne dla władzy, o czym pisał Michael Foucault w *Nadzorować i karać* (1975). Autor wyróżnił trzy mechanizmy wykluczenia: zakaz, ograniczenie (marginalizację) oraz antagonizację prawdy i fałszu²⁶. W pierwszym umieścił zakazy moralne, sankcjonowane prawnie. Drugi polega na wykluczeniu ze społeczeństwa i pozbawieniu przywilejów osób lub grupy ludzi. Ostatni mechanizm, w który szczególnie wpisuje się ludzka seksualność, zasadza się na manipulacji wiedzą w celach politycznych.

Kwestia nagości była również problematyczna w Stanach Zjednoczonych w latach siedemdziesiątych XX wieku. Członkowie powołanej przez prezydenta Richarda Nixona Komisji do Spraw Nieprzyzwoitości i Pornografii twierdzili, iż treści o tematyce erotycznej przyczyniają się do demoralizacji społeczeństwa, stają się przyczyną onanizmu u chłopców oraz rozwiązłości u dziewczyn²⁷. Aborcję postrzegano jako przyczynę szaleństwa oraz upadku cywilizacji zachodniej. Z kolei rządy Ronald Regana (1981–1989) spopularyzowały akcję społeczną zatytułowaną „Życie duchowe młodocianych”, której sloganem były słowa: „Udawaj, że

²³ B. Koziczyński, *Playboy*, [w:] *idem*, 333 *popkulturowe rzeczy... Lata 90.*, Poznań 2011, s. 397.

²⁴ P. Wasiak, *op. cit.*, s. 67.

²⁵ *Ibidem*, s. 68.

²⁶ Za: M.P. Markowski, *Badania kulturowe*, [w:] A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2007, s. 555.

²⁷ J.R. Peterson, *Make War not Love?*, cz. II, przeł. G. Basaj, „Playboy” 1999, nr 12 (85), s. 144.

twoim chłopakiem jest Jezus”²⁸. W okresie tym powstała też Narodowa Federacja Przyzwoitości, której siwowłose członkinie, śledząc uważnie programy i filmy w telewizji, odgrywały rolę cenzorek obyczajowych²⁹.

Oprócz funkcji ludycznej oraz eskapistycznej kasety VHS rejestrowały kluczowe wydarzenia w życiu jednostki, takie jak śluby czy pierwsze komunie. Paul Hegarty w *Halucynacyjnym życiu taśmy* (2007) zwrócił uwagę, iż kaseeta to modernistyczne medium: „możesz ją defragmentować, dzielić, tracąc tożsamość we fragmentacji, a rezultatem będzie pojawienie się nowego, które, pomimo fragmentaryczności, będzie całością”³⁰. Współczesny renesans kaset magnetofonowych i VHS to efekt pogłębiającej się tęsknoty za realnym i fizycznym doświadczeniem kultury analogowej. W przeciwieństwie do epoki cyfrowej, w której pliki muzyczne oraz filmowe wydają się jednorazowe, pozbawione fizycznej postaci, kasety przechowują historię³¹.

Kwestia ta zostaje poruszona w *Taśmach rodzinnych* Macieja Marcisza. Protagonista powieści jako artysta wizualny wykorzystuje kasety VHS do ponownego opowiedzenia historii rodzinnych. Bohaterką wielu prac jest babcia, z którą łączyły go bliskie relacje. Krytycy zachwycali się kompozycją *Siłowania*, powracającą tematycznie do beztroskiego okresu dzieciństwa:

Kiedy był mały, spędzał wakacyjny czas u babci i mieli taką zabawę. Kładli się na tapczanie, on po jednej, ona po drugiej stronie, stykając się stopami. Wypychali je w przeciwną stronę. Kto zmusił przeciwnika do ugięcia kolan, wygrywał. (TR, 32)

Idealizowana przeszłość w pracy Małysa zostaje naznaczona nostalgią, często zniekształcającą wspomnienia. Młody artysta stara się zatrzymać uciekający bezpowrotnie czas, a przywoływane zabawy stają się początkiem narracji nostalgicznej, której cechą charakterystyczną jest enumeracja.

Krytycy w *Siłowaniu* docenili subiektywizm w opowieści protagonisty: „Instalacje rodzinne przypominają dobrze rozegrany, niechronologiczny serial, w którym równie interesująca co treść filmów jest kwestia zaangażowania w proces twórczy wszystkich członków rodziny” (TR, 33).

Na uwagę czytelnika zasługuje instalacja *No more tears*, odsyłająca widza do popularnego na początku lat dziewięćdziesiątych szamponu firmy Johnson’s Baby. Produkt ten był innowacyjny na rynku, gdyż podczas mycia włosów miał nie szczypać w oczy. W pracy Małysa tytuł ten pełni funkcję metaforyczną i odnosi się do okresu dzieciństwa artysty, który „był płaczkliwym dzieckiem, podręcznikowym powodem wstydu dla ojca” (TR, 33). Sam autor wspomina, iż „szamponu bał się najbardziej. Szampon był najgorszy. *No more tears* miało być o tym. Ale

²⁸ J.R. Peterson, *Czarna dziura. Historia rewolucji seksualnej, cz. IX, lata 1980–1989*, przeł. G. Basaj, „Playboy” 2000, nr 8 (93), s. 80.

²⁹ *Ibidem*, s. 82.

³⁰ Cyt. za: *ibidem*, s. 67.

³¹ B. Chaciński, *Jak analog uratuje nam cywilizację*, „Książki. Magazyn do czytania” 2017, nr 2 (25), s. 41.

też o czymś innym. O tym, że mamy (i wszystkie kobiety) pozwalają płakać, a ojcowie (i wszyscy mężczyźni) nie” (TR, 34).

Bohatera interesują głównie mechanizmy powstawania wspomnień, na podstawie których tworzy serię instalacji rodzinnych:

Na trzech ekranach można było zobaczyć młodą kobietę odgrywającą babcię Jadzię heroicznie przemierzającą w tenisówkach wielkie zaśnieżone pole (detale plus ujęcia z drona), prawdziwą babcię Jadzię opowiadającą swoją historię (kamera na statywie, montaż z ponad siedmiu godzin nagrań) oraz kotka zlizującego słoninę (to okazało się najtrudniejsze), Marcin po znajomości załatwił tresowanego kota i nie był do końca zadowolony z finałowego efektu. (TR, 31–32)

Przygotowana przez Małysa praca przypomina konstrukcję hybrydyczną. Pojawiające się epizody z życia babci nakładają się na siebie, co świadczy o zaburzeniu porządku linearnego narracji. Nagrane na kasetach opowieści kobiety były długie, wielotematyczne i wymagały selekcji. Ich wybór po części przypomina nową fabularność w prozie, która — jak pisze Maria Woźniakiewicz-Dziadosz — „opiera się na zbieżnościach zachodzących w obszarze narracji, koincydencje bowiem sytuują się w świadomości podmiotu i wtórnie — czytelnika podejmującego trud scalania rozproszonych w sekwencjach narracyjnych fragmentów świata”³². Opowieści Małysa przypominają współczesną ideę narracji-kłaczka, rozprzeźwiającej „praktycznie w nieskończoność możliwości alternatywnych przebiegów zdarzeń w połączeniu z konstrukcją bezwyjściowego labiryntu tekstu”³³. Bohater, komentując swoje dzieło, stwierdza, że: „Historie są ze sobą połączone. Historie oświetlają się nawzajem” (TR, 33). Co więcej, „aby naprawdę nie kłamać, trzeba opowiedzieć bardzo dużo historii” (TR, 33). Instalacje protagonisty poruszają również tematy kontrowersyjne, jak chociażby przemoc domowa.

Prace Małysa nie tylko są rekonstrukcją dzieciństwa, ale przede wszystkim utrwalają obraz polskiej rodziny przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, w której panuje patriarchyzm. Interesujące wydaje się, że głównymi bohaterkami instalacji są kobiety, to z nimi łączą autora familiarne więzi. Postać ojca wywołuje wyłącznie konotacje negatywne, nasuwa skojarzenia z przemocą fizyczną oraz psychiczną. Instalacje rodzinne to rodzaj autoterapii, w której mężczyzna konfrontuje się z przeszłością. Prace te nie zyskują uznania członków rodziny, których egzystencja koncentruje się wyłącznie na konsumpcji. Pozbawieni umiejętności krytycznego myślenia oraz interpretowania symboli i metafor traktują dzieła Marcina jako obrazoburcze. Umiejętność selektywnego wyboru epizodów z dzieciństwa okazała się jednak dla bohatera inspirująca. Mężczyzna rozpoczyna pracę jako kamerzysta uroczystości rodzinnych. Staje się baczny „obserwatorem życia” (T, 314).

³² M. Woźniakiewicz-Dziadosz, *Hiperpowieść, czyli sieć w powieści*, Lublin 2012, s. 18.

³³ *Ibidem*, s. 8.

Chciał, żeby filmy wydawały się szczere, osobiste, „niewyreżyserowane”. Żeby oglądające je później rodziny miały poczucie, że są przyzwoitymi, dobrymi ludźmi, którzy po prostu czasem popełniają błędy. Szukał chwil uroczej niedoskonałości: oczek w rajstopach, nierytmicznych kroków, przejęzyczeń. Kiedy zrozumiał, że pracuje nad czymś, co będzie oglądane za dwadzieścia, trzydzieści, pięćdziesiąt lat, polubił swój zawód. (TR, 312)

Dokumentowaniem przeszłości oraz teraźniejszości zajmuje się także bohaterka powieści *Lata powyżej zera* (2017) Anny Cieplak. Protagonistka do tego celu wykorzystuje starą kamerę wideo, zakupioną z myślą o nagraniu uroczystości komunii świętej oraz wspomnień z wakacji. Anita jest świadoma,

że nikt więcej nie zrobił filmu [o mieście — D.P.]. No bo kto w wieku lat piętnastu ma czas na takie bzdury jak nagrywanie Będzina, który rozważa przytulenie kilku żółtych gwiazdek na niebieskim tle? Na szczęście ja głupoty robiłam od zawsze, więc taka krótka przerwa na dokumentację w kwiecie niedojrzałości działa na mnie nawet kojąco³⁴.

Bohaterka powieści Cieplak niczym reporterka tworzy kronikę rodzinnego miasta. Nagrywanie stało się dla nastolatki nie tylko oryginalnym sposobem spędzania wolnego czasu, ale przede wszystkim utrwalaniem wspomnień, skonkretyzowanych, namacalnych i mocno subiektywizowanych³⁵. Warto podkreślić, iż każdy nakręcony film, niczym wywołane zdjęcie, chroni obiekt bądź osobę przed historią. To tajemnicze zatrzymanie czasu z jednej strony zapewnia namiastkę nieśmiertelności³⁶, z drugiej zaś przypomina nam o kruchości ludzkiego istnienia. Niewątpliwie nowe hobby poszerzyło horyzonty poznawcze Anity:

Kamera umożliwiła mi zobaczenie z bliska tego wszystkiego, co wcześniej mijałam zupełnie niewzruszona. Nagle domy stały się pełne historii i obrazów, zaczęły mnie przyciągać mikroskopijne sprawy. Leciłam do nich jak muchy zwabione przez niebieskie światło, ich ostatnią pokusę. (L, 98)

Przestrzeń Będzina okazuje się niezwykle inspirująca dla nastolatki, która próbuje uchwycić na kamerze elementy ulotne, niemal niedostrzegalne dla oka ludzkiego.

Nagrywanie filmów wideo to również dokumentowanie nietypowych wydarzeń z życia rodziny. Przywołajmy choćby epizod z powieści *Radio Armageddon* (2008) Jakuba Żulczyka, w którym to bohaterowie wśród przebojów filmowych z lat osiemdziesiątych odnajdują kasetę podpisaną jako *Jagna: oczyszczenie*, utrwalającą makabryczny rytuał oddający „prawdziwe szaleństwo tego mieszkania”³⁷. Grozę potęguje również format jego zapisu:

³⁴ A. Cieplak, *Lata powyżej zera*, Kraków 2017, s. 96. W dalszej części artykułu w nawiasie podaję symbol książki oraz numer strony, z której pochodzi cytat.

³⁵ Por. C. Zalewski, *Pragnienie, poznanie, przemijanie. Fotograficzne reprezentacje w literaturze polskiej*, Kraków 2010, s. 126.

³⁶ *Ibidem*, s. 63.

³⁷ J. Żulczyk, *Radio Armageddon*, Warszawa 2015, s. 120. W dalszej części artykułu w nawiasie podaję symbol książki oraz numer strony, z której pochodzi cytat.

Film jest czarno-biały. [...] Na filmie wszystko było ziarniste, ale wyraźne, jasne i chłodne. Na naszych oczach na obrazie telewizora z mieszkania dyrektorki odpadały lekko zszarzałe tapety i liście paprotek. [...] Taśma nie miała żadnej ścieżki dźwiękowej, poza jednostajnym buczeniem, docierającym gdzieś z kadru, jakby ustawionego poza kamerą zepsutego generatora. (RA, 124)

Nagranie przypomina niskobudżetowe horrory z lat sześćdziesiątych XX wieku, w których dominowała słaba jakość dźwięku oraz obrazu. W powieści Żulczyka uboga sceneria nakręconego filmu potęguje atmosferę niepokoju oraz lęku intensyfikowanego przez złowrogą ciszę. Zastosowany zabieg suspensu okazuje się kluczowym składnikiem narracji skupionej na emocjach odbiorcy³⁸:

Nad Jagną stały cztery postacie. Jedną z nich była zupełnie naga — nie był to najprzyjemniejszy widok — dyrektorka; na jej przewodzącej prąd trwałej widniał dziwny wieniec. Drugą postacią była opatulona jakimś pledem w indyjskie wzory sekretarka. Trzecią była Halina Mącek, prowadząca w naszej szkole zajęcia z tai chi, chorobliwie gruba wyznawczyni przepływu energii i równowagi czakr, która zamiast lawendowego dresu miała teraz na sobie podobną płachtę; w taką samą ścięgę zawinięta była również czwarta postać, która okazała się matką Cypriana [...]. Cztery kobiety, rozstawione wokół nieprzytomnej Jagny, biczowały ją jakimś splątaniem roślinami, posypywały ciemnym, przypominającym sproszkowany metal pyłem. (RA, 124)

Tajemniczy rytuał, któremu została poddana Jagna, wywołuje wstrząs wśród bohaterów oglądających jego zapis na kasecie VHS, gdyż katalizuje on zbiorowe lęki związane z makabrycznymi rytuałami czy eksperymentami.

Magnetowidy szybko zagościły w mieszkaniach Polaków i stały się towarem niezwykle pożądanym, o czym świadczy fakt, iż na giełdzie samochodowej na początku lat dziewięćdziesiątych często pojawiała się ogłoszenie: „Oddam syrenę za magnetowid”³⁹. W przeciętnym domu Kowalskich:

Centralnym punktem był telewizor i odtwarzacz wideo, przy którym leżały sterty wiekowych kaset z produkcjami klasy B z lat osiemdziesiątych. I dużo czystych kaset [...]. Przerzucałem w rękach czterogodzinne nieopisane taśmy z wyblakłymi nalepkami. Na nich było nagrane coś więcej niż *Lody na patyku* i *Akademia Policyjna*. (RA, 121–122)

W przestrzeni większych i małych miasteczek szybko pojawiły się wypożyczalnie kaset wideo „z obowiązkowymi zapisami, kaucją i kartą stałego klienta”, które — jak pisze Paulina Wilk w *Znakach szczególnych* — były „pierwszą z wielu, jakie dostaniemy w przyszłości” (ZS, 43).

W 1988 roku w ramach *Polskiej Kroniki Filmowej* powstał dokument o pierwszych legalnych wypożyczalniach, o znamiennym tytule *Pod każdą strzechą*⁴⁰. „W okresie *prosperity* była ona jak sklep spożywczy, musiała być w każdej

³⁸ Por. A. Has-Tokarz, *Horror w literaturze współczesnej i filmie*, Lublin 2010, s. 208–210.

³⁹ B. Przymuszała, *Tom kultury. Przewodnik po wydarzeniach kulturalnych w Polsce i na świecie. Lata 90.*, Poznań 2008, s. 59.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 34.

wiosce⁴¹. Powstawały w piwnicach, garażach, niekiedy w warzywniakach czy sklepach pasmanteryjnych. Popularne okazały się wędrujące wypożyczalnie w przyczepach kampingowych, ale także wypożyczalnie parafialne⁴², a popularnym hasłem było: „Tylko przy oddawaniu przewiń do początku”. Filmy kopiowane były masowo w Warszawie, niekiedy nawet nagrywano nowości kamerą w kinie. Domy, w których obecne były magnetowidy, stawały się centrum życia towarzyskiego: wspólnie oglądano komedie (*Akademia Policyjna*), filmy akcji (*Rambo*, *Terminator*, *Commando*), kolejne produkcje z serii o Jamesie Bondzie czy filmy erotyczne (*Lody na patyku*). W większości były to jednak drugo- czy trzeciorzędne produkcje amerykańskie, których ścieżki dialogowe tłumaczono swobodnie, a niektóre spolszczone tytuły były niezwykle finezyjne. I tak *Robocopa* przetłumaczono jako *Policyjnego gliniarza*, a *Dirty Dancing* jako *Wirujący seks*⁴³. W 1988 roku na łamach czasopisma „Ekran” pojawiła się pierwsza lista filmowych przebojów, sporządzona na podstawie informacji zgromadzonych od właścicieli wypożyczalni⁴⁴. Warto podkreślić, iż dominującym gatunkiem stały się filmy akcji, co świadczy o tym, że to mężczyźni byli stałymi klientami tych punktów.

Wypożyczalnię kaset wideo zakładają rodzice bohatera *Taśm rodzinnych*. Jan Małys był świadomy, iż w momencie transformacji ustrojowej kluczową rolę w życiu rodaków odegra branża rozrywkowa. W jego wypożyczalni szybko zagościły więc popularne filmy, jak: *Szklana pułapka*, *Akademia Policyjna*, *Terminator*, *Rambo* (TR, 144). Aby odnieść sukces, należało przestrzegać jednej zasady: „Na kasetę nagrywało się trzy filmy. Patent był prosty — dwie sensacje i jeden melodramat albo komedia romantyczna, żeby dla bab też coś było” (TR, 145). Z czasem zainwestowano w popularną „różową półkę” (TR, 146), która cieszyła się popularnością wśród mężczyzn. Warto podkreślić, iż sukces finansowy rodziny Małysów wynikał z umiejętności śledzenia nowych trendów w rodzącym się kapitalistycznym społeczeństwie. Wraz z rozpowszechnieniem się nowych nośników (CD, DVD) oraz malejącą liczbą klientów Małysowie zdecydowali się zamknąć wypożyczalnię, a kapitał zainwestować w sieć sklepów spożywczych.

W pierwszej dekadzie XXI wieku magnetowidy oraz walkmany dołączyły do grona martwych mediów, stając się obiektem nostalgii za dawnym sposobem rejestracji przeszłości⁴⁵. Kasety magnetofonowe oraz VHS „uczyniły z ulotnego doświadczenia stojący na półce przedmiot, który z kolei wiązał się z innym do-

⁴¹ *Ibidem*, s. 40.

⁴² P. Zakrzewski, *op. cit.*

⁴³ B. Kozńczyński, *Wideo*, [w:] *idem*, 333 *popkulturowe rzeczy... PRL*, Poznań 2007, s. 410–412.

⁴⁴ Najpopularniejsze filmy to: 1. *Komando*, 2. *Akademia policyjna III*, 3. *Top Gun*, 4. *Kobra*, 5. *Pluton*, 6. *Rambo*, 7. *Gliniarz z Beverly Hills*, 8. *Autostopowicz*, 9. *Oddział Delta*, 10. *Drapieżka*; por. P. Wasiak, *op. cit.*, s. 75.

⁴⁵ M. Filiciak, A. Tarkowski, *Alfabet nowej kultury: N jak Nostalgia*, dwutygodnik.com, <https://bit.ly/3kQj2tZ> (dostęp: 1.12.2019).

świadczaniem aspirującym do kultowego — wizytą w wypożyczalni⁴⁶. Dawne nośniki przejęły funkcję wehikułu czasu, inspirując widzów do snucia wspomnień o epoce analogowej, ale przede wszystkim rozpoczęły niekończący się recyding⁴⁷. Wspomnijmy choćby o działalności VHS Hell organizującej pokazy filmów z lektorami, podczas których widzowie na żywo improwizują ścieżki dialogowe oraz dzielą się wspomnieniami związanymi z ich oglądaniem⁴⁸. Jego organizator Krystian Kujda zgromadził 2500 kaset z początków lat dziewięćdziesiątych, wśród których znajdują się filmy niedostępne na nośnikach DVD. Większość widzów zebranych na pokazach reprezentuje pokolenie dorastające w epoce analogowej, pamiętające wizyty w wypożyczalniach kaset VHS, często posiadające karty członkowskie umożliwiające zapisywanie się na listę osób oczekujących na *Pretty Woman* czy *The Bodyguard*.

Bibliografia

Teksty

- Cieplak A., *Lata powyżej zera*, Znak Litera Nova, Kraków 2017.
Marcisz M., *Taśmy rodzinne*, W.A.B.–Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2019.
Teodorczyk M., *Niebo 1989*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2019.
Wilk P., *Znaki szczególne*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014.
Żulczyk J., *Radio Armageddon*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2015.

Opracowania

- Chaciński B., *Jak analog uratuje nam cywilizację*, „Książki. Magazyn do czytania” 2017, nr 2 (25).
Czapliński P., *Wzniosłe tęsknoty. Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001.
Fortuna G., *Rynek wideo w Polsce*, „Images” 2013, nr 22.
Has-Tokarz A., *Horror w literaturze współczesnej i filmie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
Koziczyński B., *333 popkulturowe rzeczy... Lata 90.*, Wydawnictwo Vesper, Poznań 2011.
Koziczyński B., *333 popkulturowe rzeczy... PRL*, Wydawnictwo Vesper, Poznań 2007.
Markowski M.P., *Badania kulturowe*, [w:] A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Znak, Kraków 2007.
Minta M., *Gadżet muzealny*, „Wprost” 2010, nr 45.
Napiórkowski M., *Kod kapitalizmu. Jak „Gwiezdne wojny”, Coca-Cola i Leo Messi kierują twoim życiem*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2019.
Peterson J.R., *Czarna dziura. Historia rewolucji seksualnej, cz. IX, lata 1980–1989*, przeł. G. Basaj, „Playboy” 2000, nr 8 (93).
Peterson J.R., *Make War not Love?, cz. II*, przeł. G. Basaj, „Playboy” 1999, nr 12 (85).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Por. S. Reynolds, *op. cit.*, s. 9.

⁴⁸ K. Kusina, *VHS Hell — ocalić zapomniany nośnik i filmy, których nikt nie wznawia*, Igi-mag.pl, <https://bit.ly/3wSNICK> (dostęp: 2.12.2019).

- Przymuszała B., *Tom kultury. Przewodnik po wydarzeniach kulturalnych w Polsce i na świecie. Lata 90.*, Wydawnictwo Vesper, Poznań 2008.
- Reynolds S., *Retromania. Jak popkultura żywi się własną przeszłością*, przeł. F. Łobodziński, Kosmos Kosmos, Warszawa 2018.
- Wasiak P., „Zwoje mięśni monstrowych rozmiarów i dużo nagiego ciała”. *Kultura popularna, nowe technologie medialne i legitymizacja socjalistycznego projektu kulturowego*, „Kultura Popularna” 2014, nr 2 (40).
- Woźniakiewicz-Dziadosz M., *Hiperpowieść, czyli sieć w powieści*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012.
- Zalewski C., *Pragnienie, poznanie, przemijanie. Fotograficzne reprezentacje w literaturze polskiej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2010.

Źródła internetowe

- Filiciak M., *Jak się żyło w epoce magnetowidów?*, „Polityka”, <https://bit.ly/2UUKb8K> (dostęp: 29.12.2019).
- Filiciak M., Tarkowski A., *Alfabet nowej kultury: N jak Nostalgia*, dwutygodnik.com, <https://bit.ly/3kQj2tZ> (dostęp: 1.12.2019).
- Kusina K., *VHS Hell — ocalić zapomniany nośnik i filmy, których nikt nie wznawia*, Igitmag.pl, <https://bit.ly/3wSNiCk> (dostęp: 2.12.2019).
- Zakrzewski P., *Seks, karate i kasety wideo*, culture.pl, <https://bit.ly/2TIGAvA> (dostęp: 1.12.2019).

Video and Walkman as Nostalgic Objects in the Latest Polish Literature

Summary

This article is devoted to analysing and interpreting nostalgic objects in contemporary culture. Video and Walkman have changed the way we listen to music and watch films. It is worth mentioning that contemporary Polish writers often come back to their childhood and describe objects that were important in their existence, such cassettes of their favorites artists and actors. Nostalgia is a crucial feeling in their writings and a result of the digital age we are living in. Walkman and video resemble an analogue time machine taking one back to a period when the past was written in objects.